

FTAMP/ SRSTI/ ГРНТИ 21.15.47

<https://orcid.org/0000-0003-3910-8222>

e-mail: mukhitdinov.rashid@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-4109-3401>

e-mail: adiljanqulahmetov@gmail.com

«САХАБА» СӨЗІ ШАРҒИ МАСДАР РЕТІНДЕ

Мухитдинов Рашид Сражович
Филология ғылымдарының кандидаты,
Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті
университеті,
Алматы қ., Қазақстан

Құлахметов Әділжан Жайляуғазыұлы
Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті
университеті,
Алматы қ., Қазақстан

قول الصحابي كالمصدر الشرعي

رشيد محي الدينوف
دكتورة في علوم الفيلولوجيا والعلوم الإسلامية
الجامعة المصرية للثقافة الإسلامية
نور مبارك، ألماتي، كازاخستان

عادل جان قول أحمدوف
الجامعة المصرية للثقافة الإسلامية
نور مبارك، ألماتي، كازاخستان

THE WORDS OF THE SAHABA AS SHARI'AH MASDAR

Mukhitdinov Rashid Srajovich
Candidate of Philological Sciences,
Egyptian University of Islamic culture
Nur-Mubarak
Almaty, Kazakhstan

Kulakhmetov Adilzhan Zhaylaugazyuly
Egyptian University of Islamic culture
Nur-Mubarak
Almaty, Kazakhstan

СЛОВА «САХАБЫ» КАК ШАРИАТСКИЙ МАСДАР

Мухитдинов Рашид Сражович
Кандидат филологических наук
Египетский университет исламской
культуры Нур-Мубарак,
г. Алматы, Казахстан

**Кулахметов Адильжан
Жайляуғазиевич**
Египетский университет исламской
культуры Нур-Мубарак

Аңдатпа: Мақалада шарифат масдарлары және оның түрлері жайында қысқаша мағлұматтар берілді. Масдарлар шығу тегіне, қуаттылығына, олардың үкім шығару кезінде қолданылу тәртібіне қарай түр-түрге бөліп қарастырылды. Солардың ішінде сахабаның сөзі (шарғи үкім шығаруға екінші дәрежелі дәлелдің бірі) тақырыбына кеңінен тоқталып, оның шарифаттағы орны айтылды. Бұл сөзді үкім шығару кезінде дәлел көзі болатынын алға тартқан ғалымдар мен оларға қарсы жауап айтқандардың сүйенген айғақтарына ретроспективті талдау жүргізілді. Әйгілі төрт мәзһабтың бұл тақырып аясындағы әрқайсының өзіндік алған орны жайында айтылып, олардың ұстанымдары анықталды. Атап айтқанда, мәлики мен ханбали фикһ мектептерінде бұл масдардың маңыздылығы мен үкім шығару кезінде жүгіну тәртібі қарастырылды. Танымал ғалымдардың сахаба сөзіне қатысты ойлары мен берген анықтамалары қамтылып, аражігі талданды. Ижмағ сукутидің мағынасы ашылып, тақырыппен байланысы және ғалымдардың бұл тұрғысынан әртүрлі пікірде болғандығы баяндалды. Сонымен қатар сахабаларға қатысты келген белгілі бір хадиске қатысты ғылыми ортадағы көзқарастарға талдау жасалды.

Түйін сөздер: Құран, сүннет, ижмағ, сахабаның сөзі, шарифат масдары, үкім, дәлел.

المخلص: تقدم المقالة معلومات موجزة عن مصادر الشريعة وأنواعها المختلفة. تم تصنيف المصادر بناءً على أصولها ومدى قوتها وترتيب استخدامها عند إصدار الأحكام الشرعية. تم التركيز بشكل خاص على موضوع «قول الصحابي» (أحد الأدلة الثانوية للتشريع الشرعي) ومكانته في الشريعة. تم إجراء تحليلات رجعية للحجج التي قدمها العلماء الذين يعتبرون قول الصحابي دليلاً شرعياً وأولئك الذين عارضوا هذا الرأي. تناولت الدراسة أدوار المذاهب الأربعة الكبرى (المالكي والحنبلي بشكل خاص) في هذا السياق، مع إبراز مواقفهم من الموضوع. كما تم التطرق إلى آراء العلماء البارزين حول أقوال الصحابة وتعريفاتهم، مع تحليل الفروقات بينها. تم توضيح مفهوم «الإجماع السكوتي» وعلاقته بالموضوع، مع شرح اختلاف آراء العلماء فيه. بالإضافة إلى ذلك، تمت دراسة وجهات نظر العلماء حول حديث معين متعلق بالصحابة.

الكلمات المفتاحية: القرآن، السنة، الإجماع، قول الصحابي، مصادر الشريعة، الأحكام، الأدلة.

Abstract: The article provides brief information about the sources of Sharia law and their various types. The sources are categorized based on their origins, their authority, and their applicability in issuing legal rulings. Particular emphasis is placed on the concept of «the sayings of the Companions» (one of the secondary sources of Islamic legal evidence) and its position within Sharia. The analysis includes retrospective evaluations of the arguments of scholars who considered these sayings as legal evidence and those who opposed this view. The roles of the four major madhabs (Islamic legal schools) in this context are explored, highlighting their respective stances on the topic. In particular, the importance and application of these sources within the Maliki and Hanbali schools of jurisprudence are examined. Opinions and definitions by notable scholars regarding the sayings of the Companions are discussed, along with their distinct perspectives. The concept of «ijma' sukuuti» (silent consensus) is elucidated, its connection to the topic is explored, and the diverse scholarly interpretations are analyzed. Additionally, scholarly opinions on a specific hadith related to the Companions are examined.

Keywords: Quran, Sunnah, Ijma', Sayings of the Companions, Sharia sources, legal rulings, evidence.

Аннотация: В статье кратко рассматриваются источники шариата и их различные виды. Источники классифицируются по происхождению, авторитету и порядку применения при вынесении решений. Особое внимание уделяется теме «слов сподвижников» (один из

вторичных источников исламского права) и их роли в шариате. Проведен ретроспективный анализ аргументов ученых, которые считали слова сподвижников доказательством, и тех, кто выступал против. Рассмотрены позиции четырех известных мазхабов, особое внимание уделено школам маликитского и ханбалитского фикха в отношении значимости и применения данных источников. Проанализированы мнения выдающихся ученых о словах сподвижников и их определения. Раскрыто значение термина «ижма сукути» (молчаливый консенсус), описана его связь с темой и разногласия между учеными. Также проведен анализ мнений научного сообщества о конкретном хадисе, связанном с деятельностью сподвижников.

Ключевые слова: Коран, сунна, ижма, слова сподвижников, источники шариата, решения, доказательства.

Кіріспе

Ислам дінінің үкімі барлық заманға сай келуі негізгі сүйенетін дәйектердің сенімді әрі жүйелі болуында. Солардың ең негізгілері Құран мен сүннет екені мәлім. Дегенмен де олар әр кезде өзгеріске ұшырап отыратын барлық заманауи жағдайды қамтымағандықтан басқа да жүйеленген дерек көзіне сүйенеді. Өз алдына дәлел болмаса да сүннетті қуаттап, оған қайшы келмеген жағдайда орындау міндет болатын дәлел көзі саналатын масалих мурсала, истихсан, әдет-ғұрып, сахабаның сөзі, истисхаб секілді бірнеше масдар бар. Үкім шығарушы ғалымдар оларды пайдалану тәртібіне сай ретімен қолданады. Құранда ашық дәлелі келіп тұрған мәселенің үкімін сүннетке сүйеніп бере алмаған секілді, негізгі емес дәлел масдарларын барлық мұсылман ғалымдары келіскен дәлел көзінің алдына шығара алмайды. Бұл мақалада қозғалатын тақырыбымыз да дәл солай, дәлел тұрғысынан дәрежесі жоғары масдардан бұрын қолданылмайды. Бірақ ханафи фикһ мектебінде сахаба сөзі қиястан басым түсетін тұсын айтатын боламыз. Үкім шығатын қайнар көздің аз емес екендігін, олардың бірі басқасынан басым екенін, қай дәлел не үшін негізге алынғандығын білу мұсылман баласының көкжиегін кеңейтіп, мәзһабтар арасындағы ерекшеліктерді

жақсырақ түсінуге жол ашады. Сонымен қатар кейбір діни топтар секілді тек қана бір масдарды негізге алып, дінді әртүрлі өмірлік жағдайға сай емес етіп көрсетіп, оны қиындатып алуға, басқа дін ұстанушыларды исламнан алыстатуына себеп болудан сақтайды.

Тақырыпты талдауды дәйектеу

Құран мен сүннеттің ислам дініндегі орны өте ерекше, құдды бір адамзат тіршілігіндегі ауа мен судың рөліндей. Ол екеуінсіз діннің тірі қалуы мүмкін емес. Ал басқа шарғи дәлел негіздері өмірді одан әрі көркем ететін заттар іспетті, исламның қандай кең, терең ой мен көркем ақылға толы екендігін көрсетуге үлкен жол ашады. Екінші сатыға жататын (ғалымдардың барлығы бірдей дәлел ретінде қабылдай бермейтін) «сахаба сөзі» тақырыбын зерттей отырып, оған исламтанулық талдау жасау – бұл мақаланың басты **мақсаты**. Онымен қоса ғалымдардың көзқарасын саралап, арасындағы ерекшеліктерді анықтау арқылы ғылыми әдіс ретінде бекіту. Қойылған мақсатқа жету үшін келесідей **міндеттерді** іске асыруға бел будық: сахаба сөзінің этимологиясын анықтау, семантикалық құрылымын зерттеу, сахаба сөзі негізге алынып бекітілген бірнеше үкімді мысалға келтіру арқылы ғылыми әдіс екенін дәйектеу.

Ғылыми зерттеу әдіснамасы

Мақала барысында шарғи масдарлардың түрлерін қарастыру арқылы олардың құрылымын түсінуге бағытталған талдау жасалды. Ғұламалар арасында келісілген масдарлар мен хилафи (пікір қайшылығы) масдарларды салыстыру арқылы компаративистік талдау жасалды. «Сахаба» сөзін талдауда этимологиялық, семантикалық, салыстырмалы, концептуалдық талдау әдістері қолданылды.

Негізгі бөлім

Усул әл-фиқһ ғылымындағы шарифат масдары. Негізінде масдар сөзі араб тілінде дереккөз, шығу тегі деген мағынаны білдіреді (1, 398). Ал «шарифи масдар» сөзінің терминдік мағынасына келетін болсақ, шарифат іліміндегі үкім шығаруда сүйенетін негізгі дәлел көзі. «Шарифат масдары» сөзінің усул ілімінде басқа да атаулары бар. Мысалы, үкім негіздері, үкім дәлелдері дегендей бірнеше атауы болса да мағынасы біреу. Алланың үкімін білу үшін ғалымдардың сүйенетін заң шығару көзі шамамен жиырмадан асады. Ең маңыздылары: Құран, сүннет, ижмағ, қияс, истихсан, истисхаб, маслахат мурсала, сахабаның сөзі, шарғ мән қабләнә (бізден бұрынғылардың шарифаты), әдет-ғұрып және сәд зәраиғ.

Негізгі шарифат масдары – мұсылмандардың бірауыз келісімі бойынша, одан басқа заң шығарушы жоқ Алла тағаланың сөзі. Бұл тәңірлік негіз Құранда және Құранның нұсқауларында келетіні белгілі, ал қалғаны Құранды қуаттайды, алайда Алла тағаланың үкімін түсіндіргенімен үкімнің негізгі құраушысы бола алмайды.

Үкім негіздері бола алатын бұл дәйек көзін усул фиқһ ғалымдары әртүрлі бағыт бойынша бірнеше топқа бөліп қарастырады. Соның алғашқы жіктелуі

дәлел көзінің жеке өзі үкім бекітуде негіз болу және болмау тұрғысынан екіге бөлінеді. Бірінші, жеке өзі үкім бекітуде негіз бола алатын топқа: Құран, сүннет, ижмағ, ғұрып, сахабаның сөзі. Екінші, негіз бола алмайтын, керісінше, негіз болатын масдарды қажетсінетін топ: қияс, истихсан, сәд әд-зәраиғ. Ислам діні – ақыл мен нақылдың басын қосқан көркем дін. Усул ғалымдары үкім негіздерінің шығу негізіне қарай тағы бір маңызды тарапты бөліп қарастырады. Үкім негізі шарғи мәтіндерге сүйенсе нақли болып есептеледі және бұл масдарларға мұжтаһид ғалымның ойы әсер етпейді. Яғни бұл бөлімге өздігінен дәлел көзі болатын Құранды, оны кеңірек шархтап (түсіндіріп), баяндап беретін сүннетті және ол екеуіне негізделіп үкім шығаратын мұжтаһид ғалымдардың ижмағын кіргізген. Екінші түрі ол өздігінен дәлел бола алмайды, керісінше басқа бір дәлелге мұқтаж болады. Яғни ғалым үкім шығарар кезінде міндетті түрде Құран мен сүннетте келген үкім мақсаттары мен себептеріне жүгіну арқылы үкім шығарады. Имам әш-Шатиби бұл жайында былай дейді: ақыл-ой дәлелдері тәуелсіз дәлел ретінде қолданылмайды, олар самғи дәлелдерге негізделіп, олардың қолданылу жолын анықтау немесе мәнін айқындау арқылы пайдаланылуы мүмкін. Бірақ өздігінен дәлел ретінде қарастырылмайды. Себебі оның (дәлел) зерттелуі – шарғи мәселе, ал ақыл-ой шарифаттың негізін құрушы емес (Абу Исхақ, 1998: 13).

Масдардың дәлел көзі болатынына ғалымдардың келісуі тұрғысынан келесідей бөліп қарастырамыз. Бірінші түрі негізгі дәлел көзі бола алатынына келісілген масдарлар: Құран, сүннет, ижмағ және қияс. Екінші түрі ғұламалар арасында түрлі көзқарас тудырған ғұрып, истисхаб, истихсан, масалих мурсала,

шарғ мән қабләһә және қаул сахаба(үкім негіздері болып саналады.

Шариғат масдары екеніне келісілгендердің алғашқысы Құран, одан кейін сүннет, ижмағ және қияс болуының өзіндік себебі бар. Оған бірнеше дәлел бар. Құранда: «Уа, иман келтіргендер! Аллаға қалтқысыз бағыныңдар, сондай-ақ өз араларыңнан болған басшыларыңа бағыныңдар!» аяттың бастапқы бөлігі Құран, сүннет және ижмағ дәлелдерін меңзесе, келесі бөлігінде: «Егер Аллаға және акирет күніне иман келтірген болсаңдар, қандай да бір мәселе төңірегінде өзара келісе алмай таласып қалғандарыңда, Аллаға және Алла елшісіне жүгініңдер. Солай істегендерің (өздерің үшін) әлдеқайда қайырлы һәм ақыры да анағұрлым жақсы болады» (Ниса, 59), – деп қандай да бір мәселенің үкімі Құран мен сүннеттен табылмаған жағдайда сол екеуіне қияс қылу керек екенін көрсетеді. Пайғамбарымыздан (Алланың оған сәлемі мен салауаты болсын) риуаят етілген келесі хадисте тағы бір дәлел саналады. Ол хадисті Мұғаз ибн Жәбәл былай деп жеткізеді: Алланың елшісі оны Йәмән жеріне елші қылып жіберген кезінде: «Егер сен бір үкім беру керек жағдайға тап болсаң қалай үкім жасайсың?» – деп сұрайды. Сонда сахаба: «Алланың кітабымен (Құран)», – деп жауап береді. Ол (с.ғ.с.): «Егер одан таппасаң?» – деді. Мұғаз: «Онда Алла елшісінің сүннетімен», – деді. Пайғамбар: «Егер одан таппасаң ше?» – деді. Ол: «Өз ойыма жүгінемін және кем қылмаймын», – дегенінде Пайғамбар (с.ғ.с.): «Алланың елшісінің елшісін Алла пен пайғамбары разы болатын іске тауфиқ (бағыт) берген Аллаға шүкірлер болсын!» – деді. Бұл хадисте біз Құран мен сүннеттің негіз болатынын «Алланың кітабымен» және «Елшісінің сүннетімен» деген сөзінен түсінеміз. «Өз ойыма жүгінемін және кем

қылмаймын» деген сөзі қиястың үкім негіздерінің бірі екеніне дәлел болады. Ал ижмағқа келетін болсақ ол Әбу Бәкір, Омар (Алла ол екеуіне разы болсын) секілді ислам халифалары кезеңінде жасалған жиындары дәлел. Ол жиындарда мұжтаһид сахабалардың басы қосылып, бір мәселені талқылап, ортақ ойларын мәселенің шешімі ретінде ұсынған және оны барлығы қабыл еткен.

Шариғат масдары болатын дәйектердің оқылуы ғибадатта (намазда) жарамды уахи және жарамсыз уахи тұрғысынан екіге жіктеледі. Оны оқу арқылы ғибадаттың бір рүкіні орындалған болса ол Құран, ал керсіншесі сүннет болып есептеледі. Сонымен қатар сүйенетін дәлел уахи болмау тұрғысынан екіге бөліп қарастырылады. Егер бір ғасырдағы мұжтаһид ғалымдардың ойлары (Пайғамбар дүниеден өткеннен кейінгі кезең) қандай да бір мәселеде бір үкімге түйіссе ижмағ болып саналады да, ал егер бір мәселенің үкімін екінші мәселенің үкіміне ортақ бір ғиллеті (түрткі) болған себепті үкім шығаруды қияс деп атаймыз. Ижмақтың шарғи дәлел болуына төрт мәзһабтағы ғалымдардың көпшілігі бір ауыздан келіскен. Әбу Бәкір әр-Рази әл-Жассас өзінің «әл-Фусул фил-усул» кітабында: «Фикһ ғалымдары алғашқы кезеңдегілердің ижмағы дұрыс және оның Алла тарапынан құжат екеніне келіскен (иттифак). Олардан кейін келген буынның наразылығын қабыл етпейді әрі көпшілік кәләм (ақида) ғалымдарының ұстанымы саналады», – деген (3, 257 б.). Наззам (мұғтазила ғалымы) және имамиялық бір топ ижмақтың дәлел болмайтынын айтқан. Төрт мәзһаб ғалымдары сарих ижмақты шарғи дәлел ретінде бекіткенімен, ижмағ сукутидің дәлелдігі жайында екі түрлі пікір ұстанған. Ижмағ сукути дегеніміз – көпшілік мұжтаһид-

тердің бір үкімге келісуі кезінде мәселенің үкімі айтылып, кейбіреуінің ойы ашық айтылмаған келісім. Алайда әл-Жуәйни Наззам жайында былай дейді: «Ол ижмағқа қарсы екенін білдіргендердің алғашқысы болды, сосын оның артынан рауафидтердің бір тобы ілесті. Ал Ибн әс-Субки оны зындандық деп сипаттап, оның ижмағты жоққа шығаруын шарифатқа күйе жағу мақсатында жасады» (Әл-Жуайни, 1997: 434).

Ислам діні – ақыл мен нақылдың басын қосқан көркем дін. Усул ғалымдары үкім негіздерінің шығу негізіне қарай тағы бір маңызды тараптан бөліп қарастырады. Үкім негізі шарғи мәтіндерге негізделсе, нақли болып есептеледі. Яғни бұл бөлімге өздігінен дәлел көзі болатын Құранды, оны кеңірек шархтап (түсіндіріп), баяндап беретін сүннетті және ол екеуіне негізделіп үкім шығаратын мұжтаһид ғалымдардың ижмағын кіргізген. Екінші түрі ол өздігінен дәлел бола алмайды, керсінше басқа бір дәлелге мұқтаж болады. Яғни ғалым үкім шығарар кезінде міндетті түрде Құран мен сүннетте келген үкім мақсаттары мен себептеріне жүгінуі керек.

Енді ғалымдардың арасында құжаттылығы тұрғысынан түрлі көзқарас тудырған масдарлардың бірі сахабаның сөзіне кеңірек тоқталамыз. Сахаба анықтамасын усул ғалымдары – мүмін күйінде Пайғамбарды (Алланың оған сәлемі мен салауаты болсын) жолықтырған, ғұрып бойынша оған серік болған, сипатын нақтылайтындай онымен (Алланың оған сәлемі мен салауаты болсын) бір мерзім бірге болған адам деп бекітсе, мухаддистер (хадис ғалымдары) – пайғамбарды (Алланың оған сәлемі мен салауаты болсын) мұсылман күйінде көріп, иман жолында қайтыс болған адам деп сипаттаған. Екі ілім ғалымдарының зерттеу

бағыттары әртүрлі болғандықтан, аталмыш әртүрлі анықтама орын алған. Бұл мақалада сахаба терминіне усул ғалымдарының берген анықтамасы негізге алынады.

Сахабалардың көпшілігі ижтиһад деңгейіне жеткен. Олардан пәтуалар, қазылық шешімдер, үкімдер риуаят етілген. Осылардың негізі ижтиһад пен ойпікір болған. Біз олардың истинбат жасау тәсілдері мен ижтиһад әдістеріндегі айырмашылығына қарай осы үкімдерде, пәтуаларда ортақ пікірде болмағандығын көреміз.

Усулилер бір сахабаның сөзі не пәтуасы екінші бір мұжтаһид сахаба үшін ұстануы міндетті дәлел саналмайтындығына бірауыздан келіскен. Біз сахабаларды ижтиһад жасап, ижтиһад жасауларының нәтижесінде ихтилафқа түскендігін, бірі екіншісін айыптамағандығын және ешқайсысының ақиқат менің сөзімде ғана демегендерін немесе басқа сахабаларға өзінің сөзі мен пәтуасын міндеттемегендігін білеміз.

Кейбір усулилер сахабалардың пәтуасын ижтиһад пен ой арқылы белгілі болмайтын үкімдерде онымен амал етуді міндеттейтін шарғи дәлел деп шешкен. Өйткені ол Алла елшісіне (Алланың оған сәлемі мен салауаты болсын) телінген марфуғ хадистің үкімін алады. Оған Ибн Масғудтың (Алла оған разы болсын) «хайыздың ең аз мерзімі – үш күн» деген пәтуасын мысалға келтіреді. Осы секілді мысалдарда өз ойымен пәтуа беріле салмайды. Сахабалар бұл пәтуаларды Алла елшісінен (Алланың оған сәлемі мен салауаты болсын) естіген болуы мүмкін.

Сахабалардың Алла елшісінен (Алланың оған сәлемі мен салауаты болсын) нақыл етілгенге сүйенбей ижтиһад пен ой жүгірту арқылы берген пәтуалары мен сөздеріне қатысты усул ғалымдарының

арасында пікір алшақтығы орын алған. Сахабалардың танымал болған және басқа сахабалар қарсы болмаған сөздері ижмағ сукутидің (үнсіз ижмағтың) қатарына кіреді. Ижмағ сукутиге қатысты ғалымдар арасындағы пікір қайшылығын жоғарыда білдіңіз. Кейбір ғалымдар оны қаули (сөзбен) немесе сарих (анық) ижмағ секілді кесімділікті білдіреді десе, кейбір ғалымдар оны мұтлақ (шексіз) дәлел санамайды. Өйткені ол ижмағ емес. Себебі олардың пікірінше, ижмағ кейбіреулердің айтып, басқалардың үнсіз қалуы арқылы емес, барлығының сөзбен келісуі арқылы орын алады. Сондай-ақ ол сүннет те емес. Себебі сахаба оны риуаят еткендігін ашық айтпаған. Үшінші бір ғалымдар тобы оны занни (болжамды) дәлел санайды және оны «қарсысы анықталмаған сөз» деп атайды. Біз ижмағты зерттеу барысында осы көзқарасқа басымдық бердік.

Ал сахабалардың арасында пікір қайшылығы орын алған сөздерге қатысты усулилер екі түрлі топқа бөлінген. Мәликилер, ханбалилер бастаған топ өкілдері бұл сөздерді шарғи дәлел санайды. Басқалар олармен келіспейді.

Сахабалардың сөзін дәлел санағандар көптеген айғақ келтірген. Мысалы:

Бірінші, Алла тағала «Ал (Алла жолында қоныс аударған) муһажирлер мен (мәдиналық) ансарлардың (иманға) басқалардан озып барған алғашқылары мен олардың іздеріне ізгілікпен (*шын ықыласпен*) ілескендерге Алла разы болды хәм олар да Оған дән риза. (Алла) оларға астарынан өзендер ағатын, олар мәңгі бақи қалатын (*бейіштік*) бақтарды дайындап қойған. Бұл – зор табыс!» (Тәубе, 100) деген аятта муһажирлік және ансарлық сахабаларға ілесу Оның разылығының себебі екендігін баяндаған. Олардың сөздерін дәлелге келтіру оларға ілесу екен-

дігі күмән тудырмайды. Сондықтан ол разылық пен сауапқа себепкер болуда.

Екінші, Пайғамбардың (Алланың оған сәлемі мен салауаты болсын): «Менің сахабаларым жұлдыздар секілді. Олардың қайсысына ерсеңдер һидаят (тура жол) табасындар» деген сөзі. Бұл хадис – сахабалардың сөзіне еру, олардың сөздерін алу һидаятқа түсудің себебі. Сондықтан осы сөздермен дәлел келтіру уәжіп саналады (Ал-Қасси, 1988: 250).

Үшінші, сахабалар шарифат мақсатын ең жақсы білетін, Алла елшісінің (Алланың оған сәлемі мен салауаты болсын) қасында көп жүргеннен хадистерді, сүннеттерді жетік меңгерген адамдар. Сондықтан олардың айтқан пәтуалары мен сөздері – Алла елшісінен (Алланың оған сәлемі мен салауаты болсын) естігендері болмаса да, өздерінің ижтиһадтарынан туындағандар. Ал олардың бізге қарағанда ижтиһад жасауға құдіретті екендігі, дұрыс жолға ең жақын екендігі күмән тудырмайды. Өйткені олар араб тілінің нәзік сырын, Құранның түсу себебі мен діттегенін кеңінен қамтыған.

Сахабалардың сөзін дәлел санамағандар үш айғақ келтірген. Олар:

Біріншіден, сахабалар қатеден мағсум емес, қатеден мағсум болу Алла елшісінен (Алланың оған сәлемі мен салауаты болсын) басқаға берілмеген. Сондықтан сахабалардың сөзі дұрыс та, қате де болуы мүмкін. Ал сөзі дұрыс немесе қате болу ықтималдығы бар адамның сөзі дәлел бола алмайды. Сахабалардың өздері де ижтиһадтарының қате болуы мүмкін екендігін ашық айтқан. Әбу Бәкір кәлалаға («Кәлала» сөзі араб тілінде «шаршау», «әлдің кетуі», «қалжырау» деген мағынаны береді. Бұл – «иклил» деген сөзден шыққан туынды сөз. Ол «қамту», «қоршау» деген мағынаны береді. Термин ретінде «кәлала» сөзі

артында әкесі не ұлы қалмаған қайтыс болған адамға қолданылады) қатысты: «Оған қатысты өз ойымнан айтамын. Егер дұрыс болса, Алладан. Ал егер қате болса, менен және шайтаннан. Кәлала – әке мен ұлдан басқалар», – деген (Әл-Куфи, 1989: 298).

Алдыңғы тарауларда сахабалардың бір оқиғаға қатысты өз ойларымен пәтуа бергендері, содан кейін қателігін көрсететін сүннет табылып, өздерінің ижтиһадтарын тастап, сол сүннеті ұстанғандығы айтылды.

Екіншіден, сахабалар өздерінің сөздеріне қарсы шығуға болатындығын ашық айтатын. Себебі олар ақиқатты өздері жеткен үкімдермен шектеп қоймады. Керісінше, әрбір мұжтаһидке өз ижтиһады негізінде амал етуді міндеттейтін.

Үшіншіден, кейбір тәбиғиндер сахабалардың кейбір пәтуаларына қарсы шыққан. Егер олардың сөзі айғақ болғанда олардан кейін келген тәбиғин фақиһтарға оларға қарсы шығуға рұқсат етілмес еді. Әли ибн Әбу Талиб бір яһудимен қазы Шурайхтың алдына жүгініп, яһудидегі сауытты менікі деп даулап барған. Ал ол тәбиғиндерден. Шурайх Әлиден айғақ сұрағанда, ол өзінің қызметкері мен ұлы Хасанды куәгерлікке алып келген. Өйткені Әлидің пікірінше, ұлдың әкесі үшін куә болуына рұқсат саналатын. Ал Шурайхтың пікірінше, ұлы әкесіне қолдау мақсатында куә болуға жарамайды. Сондықтан ол Әлидің бұл куәлігін қабылдамайды (Ал-Асфхани, 1974: 140), (Ибн Асакир, 1998: 487).

Сахабаның сөзін дәлел ретінде қабылдамайтындар қарсы тараптағылардың дәлелін теріске шығарып былай деген: «Менің сахабаларым жұлдыз секілді» деген хадис сахабалардың артықшылығын, олардың қадірі жоғары екенін білдірмейді және оның (Алланың

оған сәлемі мен салауаты болсын) сөзінде мұжтаһидтерге олардың сөзін ұстануды міндеттейтін мағына жоқ. Ондағы бар нәрсе оларға ергісі келетіндер һидаят табушылар ғана болады. Бұл әдетте мұсылмандардың арасындағы ижтиһад деңгейіне жетпегендеріне қатысты болады.

Ал аятқа келер болсақ, ол алдыңғы муһажирлер мен ансарларға ілесу Алланың разылығына лайықты етеді. Сахабаларға ілесу олардың сөзін міндетті түрде ұстану керек, қарсы шығуға болмайтын дәлел дегенді емес, шарғи дәлелдерді іздеуде, ижтиһад жасауда, ижтиһадтары алып келгенмен амал етуде ілесуді білдіреді. Тіпті ижтиһад деңгейіне жеткен сахаба үкімдерді өзі истинбат жасай алатын нәрселерде басқаларға ермеген.

Сахабаның сөзін дәлел санайтын фикһ ғалымдарының арасында сахабаның сөзі мен қияс қатар келген жағдайда қайсысы алынатыны жайында да түрлі көзқарас орын алған. Әбу Бәкір әр-Рази Әбу әл-Хәсән әл-Кәрхидің былай дегенін жеткізеді: Әбу Юсуфтің (Алла оны рахымына бөлесін) кейбір мәселеде қияс бойынша былай, бірақ мен оны сахабаның сөзінде басқаша келгені себепті тәрк етемін деген сөзі оның қай ұстанымда екенін анық көрсетеді (сахабаның сөзін қиястан жоғары қояды). Ал мен бұл ұстанымды құп көрмеймін деген. Мысалы: мадмада мен истиншақ (ауыз бен мұрын шаю) мәселесінде екеуі де қияс бойынша дәретте де, ғұсылда да сүннет болғанымен Ибн Аббас (Алла оған разы болсын) тек ғұсылда сүннет болады деп айтқаны себепті қиясты тәрк етіп, сахабаның сөзін алған (Әл-Сарахси, 2022: 523). Шәфиғи мәзһабының негізін салушы Мұхаммад ибн Идрис әш-Шәфиғидің алғашқы кезеңдерде имам Мәликтің көзқарасындай сахабаның сөзін қиястан басым көрсе кейінгі кезеңдерде жоғары-

да айтқан Имам әл-Кәрхилер секілді қияс амал ету жағынан сахабаның сөзінен жоғары тұрады деген (Әл-Мәлики, 2000: 445), (Әл-Мәлики, 2003: 341).

Қорытынды. Сахабалардың сөзін дәлелге келтірушілер бұл сөздер мен пәтуалардың көп жағдайда Алла елшісінен (Алланың оған сәлемі мен салауаты болсын) естіген сүннеттер мен хадистер екендігін және хадистің сөздерінде қателікке бой алдырып қоямыз деген қауіптен және риуаятқа қатты талап қойғандықтан, оларды Алла елшісіне (Алланың оған сәлемі мен салауаты болсын) телімегендігін алға тартады.

Ал оларға қарсы пікір айтушылар сахабалардың сөзін олардың ижтиһадтарының нәтижесі деп қарайды. Өйткені сүннетке сахабаның Алла елшісінен (Алланың оған сәлемі мен салауаты болсын) естуі ықтимал дегендері және ойларымен ижтиһад жасағандары емес, Алла елшісіне (Алланың оған сәлемі мен салауаты болсын) ашық телгені жатады. Егер бұлар ижтиһади сөздер болса, шарият заңын бекітуші масдар (дереккөз) саналмайды. Себебі масдарға, жоғарыда айтылып кеткендей, уахидің екі түрі (Құран мен сүннет) жатады.

Әдебиеттер

1. Арабша-қазақша сөздік. – Алматы: «Нұр-Мүбәрак» баспасы, 2016. – 918 б.
2. أبو إسحاق إبراهيم بن موسى بن محمد اللخمي الشاطبي. الموافقات. القاهرة: دار ابن عفان. 1418 هـ - 1998م ج. 1. ص: 590.
3. أحمد بن علي أبو بكر الرازي الجصاص الحنفي. الفصول في الأصول. الكويت: وزارة الأوقاف الكويتية. 1414 هـ - 1994م ج. 4. ص: 384.
4. عبد الملك بن عبد الله بن يوسف بن محمد الجويني. البرهان في أصول الفقه. بيروت: دار الكتب العلمية. 1418 هـ - 1997م ج. 2. ص: 257.
5. أبو محمد عبد الحميد بن حميد بن نصر الكسبي. المنتخب من مسند عبد بن حميد. القاهرة: مكتبة السنة. سنة 1988. ص: 1594.
6. أبو بكر عبد الله بن محمد بن أبي شيبه الكوفي. المصنف في الأحاديث والآثار. الرياض: مكتبة الرشد. 1409 هـ - 1989م ج. 7. ص: 563.
7. أبو نعيم أحمد بن عبد الله الأصبهاني. حلية الأولياء وطبقات الأصفياء. مطاى: مطبعة السعادة. 1394 هـ - 1974م ج. 01. ص: 576.
8. أبو القاسم علي بن الحسن ابن هبة الله بن عبد الله الشافعي المعروف بابن عساكر. تاريخ مدينة دمشق. دمشق: دار الفكر. 1415 هـ - 1995م ج. 42. ص: 589.
9. أبو بكر محمد بن أحمد بن أبي سهل السرخسي. أصول السرخسي. الكويت: أسفار 1443 هـ - 2022م ج. 3. ص: 250.
10. أبو العباس شهاب الدين أحمد بن إدريس بن عبد الرحمن المالكي. تنقيح الفصول في علم الأصول. مكة: جامعة أم القرى. سنة 2000م / 1421 هـ ج. 1. ص: 285.
11. أبو القاسم محمد بن أحمد بن جُزَي الكلي المالكي. تقريب الوصول إلي علم الأصول. بيروت: دار الكتب العلمية، 1434 هـ - 2003م ج. 203.

References

1. Arabsha-qazaqsha sozdik (2016). (Arabic-Kazakh dictionary). – Almaty: «Nur-Mubarak» baspasi, – 918 b.
2. Abu Ishaq Ibrahim bin Musa bin Muhammad al-Lakhmi al-Shatibi. (1998). Al-Muwafaqat (The Agreement). – Cairo: Dar Ibn Affan, 1418 h. – Vol. 1. – P. 590.
3. Ahmad bin Ali Abu Bakr al-Razi al-Jassas al-Hanafi. (1994). Al-Fusul fi al-Ussul (The Chapters on the Principles of Jurisprudence). – Kuwait: Ministry of Awqaf of Kuwait. – 1414 h. – Vol. 4. – P. 384.
4. Abdul Malik bin Abdullah bin Yusuf bin Muhammad al-Juwaini. (1997). Al-Burhan fi Usul al-Fiqh. (The Proof in the Principles of Jurisprudence). – Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya. – 1418 h. – Vol. 2. – P. 257.
5. Abu Muhammad Abdul Hamid bin Hamid bin Nasr al-Kassi. (1988). Al-Muntakhab min Musnad Abd bin Hamid (The Selected (Hadiths) from the Musnad of Abd bin Hamid). Al-Qahira: Maktabat al-Sunna. Sanat. – P. 1594.
6. Abu Bakr Abdullah bin Muhammad bin Abi Shayba al-Kufi. (1989). Al-Musannaf fi al-Ahadith wa al-Athar (The Classified (Collection) of Hadiths and Narrations). – Riyadh: Maktabat al-Rushd. 1409 h. – Vol. 7. – P. 563.
7. Abu Nu`aym Ahmad bin Abdullah al-Asbahani. (1974). Hilyat al-Awliya' wa Tabaqat al-Asfiyya (The Ornament of the Saints and the Classes of the Pure). – Mataa: Matba'at al-Saada, 1394 AH. 1394 h. – Vol. 10. – P. 576.
8. Abu al-Qasim Ali bin al-Hassan ibn Hibat Allah bin Abdullah al-Shafii al-Maruf bi Ibn Asakir. (1995). Tarikh Madinat Dimashq (The History of the City of Damascus). – Damascus: Dar al-Fikr. 1415 h. – Vol. 42. – P. 563.
9. Abu Bakr Muhammad bin Ahmad bin Abi Sahl al-Sarkhasi. (2022) Usul al-Sarkhasi (The Principles of al-Sarakhasi). – Kuwait: Asfar. 1443 h. – Vol. 3. – P. 250.
10. Abu al-Abbas Shihab al-Din Ahmad bin Idris bin Abdul Rahman al-Maliki. (2000). Tanqih al-Fusul fi Ilm al-Usul (Refining the Chapters in the Science of Usul). – Makka: Jami'at Umm al-Qura. Sanat 1421 h. – Vol. 1. – P. 285.
11. Abu al-Qasim Muhammad bin Ahmad bin Juzay al-Kalbi al-Maliki. (2003). Taqrib al-Wusul ila Ilm al-Usul (Approaching the Attainment of the Science of Usul). – Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya. 1434 h. – P. 203.